

ЕТАПНІСТЬ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ КОМПОЗИЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Розкрито методику навчання композиції на ціннісно-орієнтаційному, емоційно-оцінному та процесуально-операційному етапах системи фахової підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, зокрема, рекомендовано до використання сукупність традиційних, активних та евристичних дидактичних методів, а також наведено фрагмент проведення лекційного заняття й зміст завдань лабораторного практикуму з формальної композиції.

Ключові слова: композиція, етапність, методика навчання, майбутній учитель образотворчого мистецтва.

Раскрыта методика обучения композиции на ценностно-ориентационном, эмоционально-оценочном и процессуально-операционном этапах системы профессиональной подготовки будущего учителя изобразительного искусства, в частности, рекомендовано к использованию совокупность традиционных, активных и эвристических дидактических методов, а также приведен фрагмент проведения лекционного занятия и содержание заданий лабораторного практикума по формальной композиции.

Ключевые слова: композиция, этапность, методика обучения, будущий учитель изобразительного искусства.

The method of teaching of composition on value orientation, emotionally evaluative and procedural operational stages of the system of professional preparation of the future teacher of fine arts is exposed. In particular, is recommended to the use the complex of traditional (informational illustrative, explanatory, instructional practical), active (control questions, brainstorming, reflection) and heuristic (attempts and mistakes, focal objects, garland of coincidences and associations) didactic methods and methods of stimulation of creative self-expression of students through composition activity; the scientific and theoretical, empiric and logical types of evidences of conducting lectures and its fragment on the example of finding out of essence of composition on interdisciplinary level and maintenance of tasks of laboratory practical work from formal composition for assimilation of such patterns of its creation, as proportion, compositional center, symmetry, rhythm, integrity is introduced.

Key words: composition, stages, methods of teaching, the future teacher of fine arts.

Одним із факторів, що сприяє формуванню професійної майстерності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, є його відповідна підготовка з композиції – профільюючої художньої дисципліни. Послідовність та методика навчання композиції в системі художньо-педагогічної освіти має велике значення для художнього розвитку особистості. Проте, нині ця проблема недостатньо досліджена у науково-методичному плані.

Останнім часом проведено низку досліджень і проблеми вдосконалення методики навчання композиції у ВНЗ, де готують майбутніх фахівців з образотворчого мистецтва і дизайну. Це праці В. Климовича, В. Крилова, Т. Матвєєвої, М. Томіленко, І. Туманова, Б. Усманова, А. Щеглова, В. Щербини та інших науковців, кожен із яких пропонує до уваги окремі часткові аспекти методики викладання композиції у ВНЗ. Вони є цінними, але більше стосуються методології створення художніх композицій, а не організації навчання та методики викладання дисципліни «Композиція» у вищій школі.

Заслужують також на увагу науково-методичні статті таких авторів, як О. Білгородська, І. Білялова, В. Гудак, О. Демиденко, Т. Кройтор, В. Михалевич, К. Кудрявцева, Л. Плазовська, К. Поддубко, Л. Рябчук, О. Семенова, Д. Сенько, О. Чернюшок, А. Яланський та ін. Науковці демонструють неабиякий інтерес до проблеми підвищення творчого потенціалу студентів на заняттях із композиції. Водночас, спостерігається недостатнє усвідомлення необхідності пошуку оптимальних способів організації навчально-виховного процесу, нових дидактичних методів, за яких можна досягнути максимального освітнього ефекту, забезпечуючи при цьому високу навчально-творчу активність і зацікавленість студентів у якісних результатах своєї праці.

Мета статті – окреслити етапність та методику навчання композиції на лекційних і практичних заняттях системи фахової підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва.

Підготовка майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, як слушно зазначає Л. Рябчук, має бути зорієнтована на активний пошук інноваційних форм, методів, що сприяють не лише навчання учнів художньо відображувати дійсність у яскравих образах з відтворенням об'єктивно існуючих властивостей реального світу, а й формуванню у них здатності до емоційно-почуттєвого сприйняття предметної дійсності [7, с. 112].

За твердженням Л. Виготського, «навчання лише тоді є продуктивним, коли воно є творцем розвитку» [2, с. 12]. Відтак, у навчанні композиції майбутнього вчителя образотворчого мистецтва акцент слід зробити на розвивальних методах.

Сутність композиційної діяльності полягає в генеруванні задуму твору, створення нового, оригінального завдяки уяві й активності мислення. Для підвищення її ефективності необхідно скористатися сукупністю не лише традиційних, а й активних та евристичних методів навчання.

Традиційна методика навчання композиції охоплює:

1) інформаційно-ілюстративний метод (викладення педагогом фактів і висновків, унаочнених різними засобами, але без достатнього пояснення, узагальнення та систематизації матеріалу; застосовується лише тоді, коли потрібно повідомити фактичні конкретні дані з певної галузі знань);

2) пояснювальний метод (повідомлення інформації з докладним поясненням, розкриттям сутності нових понять, явищ, предметів вербальним, практичним і наочним способом);

3) інструктивно-практичний метод (пов'язаний із керуванням практичними діями студентів під час навчання; це інструкція щодо правил виконання завдання в матеріалі тощо).

Активні методи навчання ґрунтуються на асоціативно-образній природі композиції.

Метод контрольних запитань. Психологи, які вивчають творчу особистість, з'ясували, що в багатьох винахідників композиційні ідеї виникають внаслідок «контакту» з думками інших людей. Отже, сутність цього методу полягає у відповідях на запитання, які поставили педагог чи однокурсник.

Метод мозкового штурму. Його сутність полягає у тому, що під час виконання завдань із композиції студенти працюють спільно. Одна група генерує ідеї і їхні комбінації, інша аналізує та критично оцінює їх. До розгляду приймають усі певним чином фіксовані ідеї композиції твору.

Синектичний метод рефлексії ґрунтується на принципі пізнання й аналізу студентом власної діяльності й свідомості [1, с. 35–42]. За допомогою цього методу студент міркує над своїми композиційними діями, усвідомлює своє «Я».

До *евристичних методів* навчання композиції належать спроби і помилки, фокальні об'єкти, гірлянди випадковостей і асоціацій.

Метод спроб і помилок полягає в тому, що студент під час пошуку засобів виконання композиційного завдання добирає різні можливі варіанти, знаходячи серед них той, який задовольняє висунуті вимоги. Не можна вважати, що у цьому разі він діє навмання, адже тоді йому довелося б навіть при виконанні нескладного завдання розробити необмежену кількість варіантів. Отже, цей метод зумовлює виявлення інтуїції, використання аналогії, активізацію спостережливості, асоціативного мислення. Недоліком цього методу є те, що неможливо розробити, бодай наближено, алгоритм його використання. У вирішенні кожного

композиційного завдання студентів доводиться діяти по-новому. Тому метод спроб і помилок є трудомістким.

Асоціативний метод фокальних об'єктів полягає в тому, що ознаки декількох випадково обраних об'єктів транслюють на вдосконалюваний об'єкт, внаслідок чого утворюються незвичні композиції, що дає змогу подолати психологічну інерцію. У цьому разі вдосконалюваний об'єкт перебуває начебто у фокусі перенесення.

Метод гірлянд випадковостей і асоціацій. Цей метод дає велику кількість поєднань фокального об'єкта з випадковим. Розширення поєднань понять досягається завдяки використанню синонімів об'єкта, що сприяє розвитку пошукового характеру композиційного мислення студентів, формує асоціативність, образність, оригінальність. Ним можна користуватися, як вважає С. Григор'єва, для пошуку асоціацій на задану тему [4, с. 44]. При цьому відбувається трансформація первинного образу уяви за допомогою прийомів стилізації (спрощення, схематизація, символізація) і конструктів (ускладнення образу, складання його частин, відтворення динаміки через співвідношення конструктів).

Загалом курс композиції у підготовці майбутнього вчителя образотворчого мистецтва спрямований на формування у нього відчуття гармонії, знання з художнього формотворення та вміння komponувати. Згідно з цим, вивчення цієї дисципліни має охоплювати певну етапність.

Так, на *ціннісно-орієнтаційному етапі*, зокрема під час лекційних занять доцільно інтегрувати композиційні аспекти різних дисциплін. Лекціям, окрім композиційно-інформаційної спрямованості, має бути властивий аксіологічний зміст, що реалізується шляхом виокремлення в їхніх темах проблем формування компонентів професійної мотивації і майстерності як особистісних якостей майбутнього вчителя, що формуються завдяки композиційній діяльності.

Кожну тему слід розкривати відповідно до останніх досліджень із наукової теорії композиції та методики її навчання. Водночас кожна тема повинна мати прикладний характер, бути спрямованою на практичну діяльність студента. Цим забезпечується єдність теоретичного і практичного складників підготовки.

Особливостями лекційної частини курсу є переважання активних методів навчання. Пояснюючи під час лекції теоретичні положення, викладач використовує три типи доказовості: науково-теоретичне, емпіричне і логічне.

Обґрунтування істинності тих чи інших теоретичних положень композиції, суджень і висловлювань різних авторів безпосередньо звертається до відповідних наукових засад філософії, психології, педагогіки, що дає змогу зіставити різні міркування.

Так, при обґрунтуванні поняття композиції спочатку розкривають походження цієї категорії, потім розглядають розвиток теорії композиції

на різних шаблях світової історії. З'ясування сутності композиції на міждисциплінарному рівні можна провести за таким алгоритмом:

1. Обговорення філософського судження: «Композиція – ...образ архітектоніки культури, епохи, символ онтологічної єдності творчості» [6, с. 116]. Запитання: У яких категоріях композиції можна виокремити архітектоніку культури? Яка, процесуальна чи результативна грань композиції є основою творчості?

2. Аналіз психологічних тверджень: «Композиція – це основа та універсальний інструмент творчої діяльності...» [5, с. 42]; «Композиція є мислительною діяльністю щодо вирішення конструктивних завдань...» [3, с. 214]. Запитання: Які саме характеристики композиції є інструментом творчої діяльності? У яких видах людської діяльності можна взяти композицію за основу? Які саме характеристики композиції відображено в мислительній діяльності? Яку функцію виконує композиційне мислення?

3. Осмислення дидактичного твердження: «Композиція як навчальний предмет ставить за мету навчання, виховання і розвиток...» [10, с. 128]. Запитання: Що ставиться за мету і завдання студіювання дисципліни «Композиція»? Яке значення для майбутньої професійної діяльності вчителя образотворчого мистецтва має оволодіння композицією?

4. Аналіз педагогічного положення: «Навчальний предмет «композиція» постає не лише як один із провідних, а і як такий, що об'єднує решту» [9, с. 134]. Запитання: З якими дисциплінами композиція має міжпредметні зв'язки? Якими є тип і характер цих зв'язків?

Отже, аргументація актуальних проблем теорії і практики композиції є засобом формування наукових знань, поглядів, переконань студентів.

Апріорно, що в процесі навчання композиції необхідно враховувати тонізуючий вплив позитивних емоцій на подальше досягнення студентами мети композиційної діяльності – створення цілісності художнього твору. Емоції можуть викликатися потребами в композиційній діяльності, а виникнення їх неможливе без відповідної інформації.

Позитивні емоції є значущими для формування здатності студентів до композиції. До них належать задоволення, насолода, радість, оптимізм, упевненість, тріумф. Засобом формування таких емоцій є творча атмосфера співпраці викладача і студента, яка досягається завдяки стимулюванню творчого самовираження через композиційну діяльність через надання їй пріоритетності, подолання труднощів, доцільної організації, регламентування часом й усвідомлення її важливості.

Для забезпечення ефективності навчання композиції варто взяти до уваги стимул пріоритету, оскільки він активізує композиційну діяльність студентів та ефективно спрацьовує в умовах колективного навчання, де створюється атмосфера змагання.

Стимул труднощів є ефективним для більш підготовлених студентів,

захоплених певним видом художньої творчості.

Використання організаційного стимулу дає ефект, якщо студенти виявляють низький пізнавальний інтерес до композиційної діяльності. Таким студентам доцільно доручати постановку композиційних завдань, вирішення деяких питань з аналізу теоретичної і практичної композиції.

Для майбутнього вчителя образотворчого мистецтва дуже важливим фактором стимулювання його композиційної діяльності є час. Зважаючи на специфіку завдань із композиції, слід передбачати велику затрату часу на виконання вправ і творчих завдань. Економія часу дає змогу впроваджувати додаткові творчі завдання за уподобаннями захоплених творчістю студентів.

Нерідко трапляється, що студент через певний відрізок часу забуває засвоєний матеріал. Це знижує продуктивність і якість виконання самостійних завдань. Уникнути цього можна завдяки використанню стимулу важливості (привернення уваги студента до тих матеріалів, що надалі будуть відправними у відновленні пам'яті). Ступінь запам'ятовування деяких важкодоступних для розуміння понять композиції можна підсилувати шляхом загострення уваги, методом повторення, підвищення інтонації, ґрунтовнішим аналізом проблеми.

Навчання композиції майбутнього вчителя образотворчого мистецтва на *емоційно-оцінному етапі* доцільно здійснювати шляхом безпосереднього спілкування з природою і мистецтвом. Це аргументується думкою В. Сухомлинського: «Чим більше бачить і відчуває людина у навколишньому світі відтінків, тонів, напівтонів, чим глибше проявляється особиста емоційна оцінка фактів предметів, явищ, подій, тим ширшим є емоційний діапазон, який характеризує духовну культуру людини» [8, с. 65].

На цьому етапі варто проводити цілеспрямовані екскурсії до парків, музеїв, майстерень художників. Під час екскурсій студентам рекомендується вести щоденник композиційних спостережень, у якому фіксується інформація у формі записів, схематизованих замальовок за характеристиками цілісності, пропорцій, симетрії, ритму, композиційного центру, статичності, динаміки, контрасту, нюансу, кольору, фактури тощо.

Є підстави розглядати композицію як відображення певних явищ у мисленні суб'єкта у формі суджень, завдяки яким виявляється сила логіки та інтуїції, тобто досягається єдність емоційного і раціонального. Складність композиційного судження полягає в тому, що висловлюється думка про сутність змісту і форми та образу спостережуваного явища, які набувають для реципієнта не лише понятійне, але й емоційне значення.

Одним із найважливіших аспектів композиційного судження, безсумнівно, є рівень розвитку вмінь вербальної інтерпретації. Це передбачає достатній запас слів, образність і адекватно-точне сприйняття художнього образу. З метою адекватного висловлення композиційного судження слід скористатися методом зіставлення художніх творів за

схожістю і контрастом окремих складників композиції, що дасть змогу студентам глибше відчутти художню форму, особливості виражальних засобів тощо. Повноцінне судження варто продукувати, залучаючи інші засоби аналітичного пізнання, зокрема звернення до інших галузей мистецтва. Наприклад, правомірність композиційних суджень студентів стосовно полотна І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» можна підкріпити прослуховуванням вокально-симфонічного твору Г. Майбороди «Запорожці», читанням уривку з повісті М. Гоголя «Тарас Бульба». Цим творам притаманні гармонійна тотожність і водночас специфіка композиції кожного з них.

Процесуально-операційним етапом навчання композиції передбачено виконання студентами практичних завдань (вправи, творчі роботи), виконання яких відбувається під час лабораторних занять. Успішність практичного навчання студентів композиції слід регламентувати такими вимогами: а) завдання для лабораторної роботи подавати лише на самому занятті, щоб стимулювати емоційне реагування на нове, тобто «ефект новизни»; б) жорстка регламентація часу; в) уникнення демонстрування зразків; г) запобігання плагіату; д) твір оцінюється незалежно від стадії його завершення за методом рейтингу.

Практичне навчання композиції варто розпочати із тренувальної стадії, що передбачає ознайомлення студентів із різними прийомами формальної організації площинної композиції. Мета короточасних тренувальних вправ полягає в активізації уваги студентів на практичному застосуванні універсальних закономірностей і засобів виразності композиції, що їх теоретично засвоєно на попередніх етапах підготовки, у спробі їхньої трансляції на композиційно-зображувальну діяльність.

Виконання вправ повинне відповідати універсальним закономірностям композиції, що властиві природним і штучним об'єктам та творам мистецтва.

1. *Закон пропорцій.* Завдання – знайти спів розмірність зображення до площини заданого формату, яка б викликала такі враження: а) самотності; б) тісноти; в) гармонійної відповідності, збалансованості й урівноваженості; г) враження виходу за межі заданого формату.

2. *Закон композиційного центру.* Завдання – знайти місце розташування зображення в заданому форматі, яке б викликало враження: а) зорової ваги; б) динаміки; в) погляду знизу; г) погляду збоку; д) геометричної центрації.

3. *Закон симетрії.* Завдання – розташувати зображення згідно з геометричним композиційним центром, ураховуючи врівноважене співвідношення величини зображення до заданого формату, та згрупувати кілька геометричних фігур у такому порядку: а) дзеркальна симетрія; б) урівноважена симетрія; в) асиметрія.

4. *Закон ритму.* Завдання – згрупувати кілька однакових

геометричних фігур у заданому форматі у порядку: а) простого метричного повтору; б) складного активно-динамічного ритму; в) складного пасивно-динамічного ритму; г) складного ритму з наростанням величини форми та інтервалів між нею.

5. *Закон цілісності*. Завдання 1 – розробити кілька варіантів ескізів абстрактно-геометричних композицій, методом контрольних запитань та методом спроб і помилок вдосконалити оптимальний варіант і досягти цілісності композиції. Виконати кінцевий варіант ескізу в матеріалі (аплікація з паперу) із дотриманням раніше засвоєних на практиці композиційних закономірностей.

Завдання 2 – створити формальну композицію із природних форм (флористика) за методом фокальних об'єктів. Перед тим, як почати виконувати завдання, студенти мають виявити ознаки природних форм, щоб перенести найцікавіші із них на вдосконалювані елементи композиції. Внаслідок цього виникне новизна та несподіваність композиції (наприклад, форма листочка тополі може бути основою для зображення крони яблуні тощо).

Завдання 3 – створити тематичну композицію із природних форм, використовуючи комплекс евристичних методів (флористика). Студенти мають виконати це завдання із попередньо зібраних і підготовлених природних форм. При цьому вони повинні зберігати цілісність природної форми, тобто не членувати її. Творче завдання виконується поетапно: фіксування задуму (графічна схема); вибір оптимального варіанта і його вдосконалення за методом імпровізації; виконання у матеріалі.

Завдання 4 – створити композиційну схему натюрморту з репродукції живописного твору. Кожному студенту треба надати репродукцію натюрморту. Після стислого аналізу студент має унаслідувати композиційну схему в лінійно-геометричному варіанті, використовуючи при цьому метод гірлянд асоціацій.

Завдання 5 – за допомогою методів фокальних об'єктів знайти композиційну схему натюрморту, методом асоціацій проаналізувати тематичний зв'язок між предметами, розробити лінійний ескіз натюрморту, виконати в техніці аплікації (ахроматичний варіант).

Отже, завдяки методичному забезпеченню ціннісно-орієнтаційного, емоційно-оцінного та процесуально-операційного етапів навчання композиції в системі фахової підготовки майбутнього вчителя образотворчого мистецтва відкриваються широкі можливості активізувати його композиційну діяльність на діалектичному, перцептивно-оцінному, формально-логічному та креативно-творчому рівнях.

Перспективи подальшого дослідження – критичний аналіз наявного змісту навчання композиції і наукове обґрунтування дидактичних засад його оновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архангельский С. И. Лекции по научной организации учебного процесса в высшей школе / С. И. Архангельский. – М. : Высш. шк., 1976. – 200 с.
2. Выготский Л. С. Психология искусства. Анализ эстетической реакции / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 1997. – 416 с.
3. Глазычев В. Л. Композиция как мыслительная деятельность / В. Л. Глазычев // Теория композиции в советской архитектуре. – М. : Строй издат, 1986. – С. 213–225.
4. Григор'єва В. Б. Формування навичок композиційної діяльності на початковому етапі навчання (в системі підготовки художників-педагогів) : Дис.... канд. пед. наук, спец. : 13.00.04 / Валентина Борисівна Григор'єва. – Одеса, 1998. – 197 с.
5. Есипов В. Н. Развитие композиционных способностей в процессе обучения изобразительному искусству / В. Н. Есипов // Развитие творческих способностей на занятиях изобразительного искусства: сб. начн. трудов. – М. : МГПУ, 1983. – С. 41–50.
6. Легенький Ю. Г. Культурология изображения (опыт композиционного синтеза) / Ю. Г. Легенький. – К. : ДАЛПУ, 1995. – 411 с.
7. Рябчук Л. В. Формування стильових уявлень майбутніх вчителів образотворчого мистецтва в процесі роботи над історичною композицією / Л. В. Рябчук // Актуальні питання мистецької педагогіки. – 2014. – Вип. 3. – С. 112–116.
8. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1988. – 284 с.
9. Шорохов Е. В. Композиция: Учебник / Е. В. Шорохов. – М. : Просвещение, 1986. – 207 с.
10. Шорохов Е. В. Предмет композиции / Е. В. Шорохов // Пути повышения уровня теоретической и практической подготовки учителя изобразительного искусства : меж вуз. сб. научных трудов. – М. : Изд-во МГПИ, 1985. – С. 125–135.